

Драган Коковић
Филозофски факултет
Нови Сад

UDK: 334.2:316.723
Прегледан научни рад
Примљен: 21. 08. 2002.

ПРОЦЕСИ ИНТЕГРАЦИЈЕ, РЕГИОНАЛИЗАМ И ОЧУВАЊЕ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

Културни идентитет се данас најчешће спомиње у вези с културним релативизмом, али и неугодним процесима који запостављају аутохтоност, аутентичност, домаће обичаје и читаве институције. С друге стране, с правом се поставља питање како је могуће у вези са проблемима културног идентитета, заузети став према појмовима слобода, универзалност, демократија, отвореност, космополитизам итд.

Ако критеријум културног идентитета изведемо доследно до краја, наћи ћемо се пред закључком да за сваку културу важи посебна истина, односно да само припадник једне културе може да одлучује шта је истинито и правилно, чиме се унапред одричемо могућности симултаног дијалога, а заједно са тим сваке сарадње и комуникације. Тада обично кажемо да су културе међусобно непредвидиве и неразумљиве. Другим речима, немамо никакво право да судимо о нечему што се налази изван наше културе. Изузев себе не можемо да разумемо никог и ништа. Тиме је, у ствари, уместо језика људске универзалности, уведен језик партикуларности ("домаћег живота").

Сама реч "културни" усмерава ка антрополошкој и социолошкој анализи и значењу идентитета. Културни идентитет је повезаност појединца и његовог идентитета са културом друштва. Из овога следи да се културни идентитет израђује у одређеним друштвено-историјским условима под којима настаје и развија се сама култура.

У разматрањима културног идентитета најчешће се инсистира на поштовању права на разлику, на "искуство разлике". Ове разлике се често схватају статично; пореде, разврставају у хијерархијске низове и на тај начин се добијају стереотипни етнички или културни профили. Тако се плодносно искуство разлике затвара и догматизује. Многа истраживања културног идентитета, данас, имајући у виду набијену нетрпељивост између субјеката-припадника различитих култура, препоручују окретање ка тражењу сличности између њих. Они с правом сматрају да ће нас усмереност на тражење сличности приближити сагледавању суштине појаве културних разлика и довести до приближавања припадника различитих културних група.

Кључне речи: култура, културни идентитет, плурализам, разноликост, културна интеграција, културна дезинтеграција, мултикултурализам, интеркултурализам.

Идентитет је израз укупног настојања да се појединци и друштво одреде, а сам процес одређивања, самосазнавања и самопотврђивања не заснива се ни на каквој унапред утврђеној основи и не зависи ни од какве јасно озна-

чене норме. Многи истраживачи сматрају да идентитет одређује оно што ми искључујемо или што нас искључује из њихове групе. Ипак, идентитет је могуће дефинисати као осећај припадности некој друштвеној групи (етничкој, културној, националној, конфесионалној итд). У почетку се појам идентитета схватао као *истоветност*, јер су припадници одређене групе исти управо у ономе по чему се разликују од друге групе.

Људи једноставно осећају потребу за идентитетом који ће их разликовати од других људи. У настојању и страху да не изгубе идентитет, они сами изграђују разлике. Без разлике нема идентитета, јер *разлике уз једнакости* конституишу идентитет. У персоналном идентитету те једнакости и разлике видљиве су самим оком: начин одевања, начин исхране, навике, говор, итд.

Појам идентитета се најчешће третира као потпуно јасан, иако се под њим подразумевају различите ствари. Има оправданих упозорења да се данас у разговорима о културном идентитету често расправља о нечему што мање припада истинској и самосвојној култури, а више неким другим сферама друштвеног живота, посебно политици и идеологији. Та сумња се нарочито потврђује онда када се културни идентитет, намерно или не, своди на *етнички идентитет* и покушава објаснити из перспективе других друштвених феномена који су мање карактеристични за културу, а више за одређене интересе који се култури намећу.

Идентитет је извор смисла и искуства појединца, одређене групе или народа. Питања о идентитету се формулишу као кључна питања најчешће овим речима: *Ко сам, где сам, коме припадам*; и односе се на оно што људи мисле да јесу, што их обележава.

Појам идентитета се дефинише као осећај сопствене припадности која се развија процесом диференцијације. Ако ово поједноставимо, долазимо до закључка да не постоје народи без имена, језика или културе код којих не постоји неки начин разликовања између себе и осталих, између "ми" и "они". Самосазнавање је увек *чин изграђивања*, ма колико се чини да је у питању откривање, и никад није одвојиво од тврдње да га на посебне начине *признају други*.

Иако се идентитет односи, пре свега, на појединца, он је повезан с друштвеним групама којима ти појединци припадају и са којима се идентификују.

У свом најновијем делу *Моћ идентитета*, Мануел Кастелс расправља о идентитету друштвених актера подразумевајући под њим "процес стварања смисла на темељу културног атрибута или сродног *низа културних атрибута којима је дата предност у односу према другим изворима смисла*." *За одређеног појединачног или колективног актера може постојати мноштво идентитета*. Но такво је мноштво извор стреса и противуречности у самопредстављању и друштвеном деловању зато што се идентитет мора разликовати од онога што су социолози традиционално називали улогама и расподелом улога... Но идентитети су снажнији извори смисла него улоге због процеса

самоизграђивања и индивидуације коју укључују. "Једноставно речено, идентитети организирају *смисао* док улоге организирају *функције*."¹

Психолошко одређење идентитета подразумева пре свега *персонални идентитет*, јединство личности у одређеном временском периоду.² Идентитет је, дакле, јединство личности ('једност појединца'), које означава његову не-истоветност с било којим другим појединцем. "Другим речима, идентитет је резултат серије смисаоних интеракција из којих субјект изводи систем идентификације и самопроцене, на основу којих ситуира себе у околину... Дакле, и персонални и колективни идентитет увек се успостављају у односу на низ разлика које су друштвено сазнате, тј. да сваки идентитет је релациони, али док се *персонални идентитет односи на различитост, колективни идентитет се односи на сличност*. Међузависност ове две димензије идентитета доказује се тиме што нема "ја" без друштвеног живота, јер човек тежи да себе ситуира у глобални референтни оквир, али ни друштвени живот не постоји без формирања личности".³ Да би нешто имало идентитет (културни, етнички, национални), за почетак мора бити људско биће. Својство да се буде човеком подразумева управо способност да се буде еминентно једини и еминентно различит од других, због тога што је индивидуалност управо својствена човеку. Идентитет је стога истоветност, однос по којем је неко биће, појава, својство једнако самом себи. Под значењем идентитета подразумева се истоветност ствари или бића у датом тренутку и у процесу промена, при чему не треба заборавити да две ствари могу међусобно имати мање или више сличности, али се никада не могу без остатка поклапати, па стога не може постојати апсолутна идентичност.

Питањима културног идентитета посебно се бави Стјуарт Хол. Он показује како су представе о идентитету прошле три фазе, у којима је размишљањем о друштву доминирала одређена концепција идентитета: *просветитељски субјект, социолошки субјект и постмодерни субјект*.⁴

Концепција просветитељског субјекта заснивала се на два основна карактеристикама: на индивидуалном субјекту који је био недељив, и на идентитету сваког појединца који је јединствен. Ова концепција идентитета везује се за учење познатог филозофа Декарта који је сматрао да је личност целовита, да има способност мишљења својом главом, да је "идентична" са собом током појединачног живота.

Социолошки субјект је резултат промена које су наступиле у друштву. Са замахом индустријализације и урбанизације, појединац се више није сматрао тако јединственим и одвојеним од других појединаца. Најразличитије групе и норме јављају се као категорије посредовања. Идентитет појединца

¹ M. Kastels: *Moć identiteta*, Golden Marketing, Zagreb, 2002., стр. 16-17.

² Упореди, Е. Erikson: *Omladina, kriza, identifikacija*, Pobjeda, Titograd, 1976.

³ Z. Golubović: *Ja i drugi*, Republika, Beograd, 1999. стр. 20.

⁴ Видети, М. Haralmbos, М. Holbron, *Sociologija*, стр. 922.

сада се везује за одређене друштвене групе, класу, занимање, националност, место из кога потиче, итд.

Постмодерни субјект карактерише многострукошћу и "хистерија" идентитета. Идентитети *постају фрагментарни, нема више заклињања у један идентитет* уз истовремено пригушивање осталих. Људи више немају једну и јединствену представу о томе ко су. Уместо тога поседују неколико, каткад противречних и неразрешивих идентитета. У култури и политици идентитета постмодерног доба негује се *разноликост стилова живљења*, разноликост култура које ће било појединцу или групи појединаца, омогућити одређена права која му припадају, а да при том не повреди права и посебност других појединаца, група или народа.

Културни идентитет се формира захваљујући социјалном учењу у оквиру културног наслеђа, које чине језик, обичаји, обрасци понашања, вредности и стилови живљења који међусобно приближавају и удаљавају друштвене групе. Појединци и групе формирају културни идентитет усвајајући културу у којој живе, при чему се од других припадника разликују по начину живота и многобројним другим обележјима; културни идентитет указује на сродне или истоветне културне елементе утемељене у традицији, који се посредством ње препознају и преносе, у настојању одређене групе или заједнице да изнађу и утврде начела своје будуће организације.

Социологију занима однос друштвених структура и културног идентитета. Друштвене структуре се мењају (стварају или разграђују), захваљујући акцијама њених припадника који чине мрежу друштвених улога и мрежу личности које делују са одређеним циљевима, вредностима и нормама које ове процесе регулишу. Друштвене структуре су узрок и последица деловања својих чланова. Усвајање културног идентитета не значи *а priori* усвајање културних обележја, творевина културе, језика, обичаја, традиције, начина живота, образаца понашања и вредносног система, него њихову трансформацију у себи, мењање и обликовање, прихватање, али и одбацивање појединих карактеристика и образаца културе. Рађање у културној групи не значи остваривање културног идентитета. Потребно је да вредности и садржаји културе продру до нивоа свести, да усвајање и придржавање културног идентитета не буде рутинско. Сваки идентитет, па и културни, мора претпостављати постојање других – с тога је он нека врста *стратешког елемента у дијалогу*.

Културни идентитет је *повезаност појединца и његовог идентитета са културом друштва*, што упућује на антрополошку и социолошку анализу идентитета. Из овога следи да се културни идентитет изграђује у одређеним друштвено-историјским условима под којима настаје и развија се сама култура. Културни идентитет подразумева све оно што чини одређену групу људи под условом да имају исте или сродне идеје, афинитете и стремљења. Заснива се на свести и сазнању о неким заједничким карактеристикама (језик, етнос, раса, територија и тд.), које могу представљати основ идентификације. Већ је уочено да је културни идентитет "самосвест припадника једне групе која ис-

торијски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима са другим друштвеним групама".⁵ Група омогућава да се стекне културни идентитет и она га одражава у најдраматичнијим и најпроменљивијим условима. С друге стране, она појединцу омогућава и да промени свој културни идентитет.

Културни идентитет је процес у којем се директно сучељавају потребе за универзализацијом појединих култура и неминовност поштовања свих посебности. Тим процесом утемељују се кључне културне вредности и истовремено пориче њихова хијерархизација. Тражење културног идентитета постаје функција културе, при чему потврђивање особеног идентитета захтева међусобну комуникацију.

Персонални културни идентитет више је наглашен у развијеним земљама које су заокупљене питањима квалитета живота, него у земљама у развоју које су принуђене да решавају егзистенцијалне проблеме великог броја људи. Питање културног идентитета остаје битно *развојно питање* за све земље, јер укључује проблем људске слободе, условљеност људског деловања, потребе и вредности које га покрећу.

Ако критеријум културног идентитета изведемо доследно до краја, наћи ћемо се пред закључком да за сваку културу важи посебна истина, односно да само припадник једне културе може да одлучује шта је истинито и правилно, чиме се унапред одричемо могућности симултаног дијалога, а тиме и сваке сарадње и комуникације. Тада обично кажемо да су културе међусобно непредвидиве и неразумљиве, другим речима, да немамо никакво право да судимо о нечему што се налази изван наше културе. Изузев себе не можемо да разумемо никог и ништа. Тиме је, у ствари, уместо језика људске универзалности, уведен језик "домаћег живота", а *уместо културе, имамо фолклор*. На тај начин култура често од циља постаје средство. Тражење идентитета претпоставља преиспитивање не само етничких и националних, већ и универзалних културних вредности.

У истраживањима се веома често расправља о чиниоцима који утичу на кризу групног (колективног) идентитета. До кризе долази пре свега "онда када постојећи културни обрасци *дођу у отворени сукоб* и изазову недоумице у погледу пожељних парадигми (на пример, када се сукоб актуализује на регионалном плану – сукоб хришћанског и муслиманског обрасца, или католичког и православног). Затим, када настане *вакуум културних вредности* и поремећај у обрасцима културе, који ствара конфузију у погледу порука и прописаних стандарда и норми понашања. Најзад, онда када државно-политичка заједница *наметне одређене обрасце културе* и одговарајуће прописе као једини општеважећи референтни оквир и искључи сваку могућност избора (што је карактеристично за тоталитарне режиме). Било да је реч о једном наметнутом обрасцу културе, да искључењем алтернатива, или о сукобу кул-

⁵ В. Стојковић, исто, стр. 26.

турних образаца у којем један тежи да доминира, доводећи у питање плуралитет културних форми, колективни идентитет се споља намеће и *искључује избор као самоопредељење* које је *conditio sine qua non* демократске интеграције како појединаца тако и друштвених група у шире заједнице".⁶

Сви наведени моменти произилазе из *поремећаја система вредности* и њиховог разарања.

У новије време постмодерне теорије полазе од становишта да сваки човек има више идентитета, и ако се заклиње само у један, остале нужно пригушује. Поменута становишта упућују на то да наши идентитети имају многе различите аспекте и да се често мењају. Идентитети се не могу једноставно свести на групе којима припадају. Појединцима се пружа велика могућност избора а куповином и другим облицима потрошње они своје идентитете могу сами обликовати и мењати.

Обично се сматра да идентитет настаје прилично једноставно – из укључености у поједине културе и субкултуре. Тачно је да се идентитет темељи на култури, али није једноставно њен производ. Развијајући свој идентитет, људи полазе од културно расположивих потенцијала и на његову изградњу дубоко утичу противречности и прилике социо-културног комплекса и околине. Свакако, не треба заборавити да становништво различитог етничког или националног порекла на различите начине може тумачити групни или културни идентитет.⁷

Социолози запажају да се истраживачи најлакше слажу са тезом да су сви идентитети изграђени. Услови, узроци и начини изградње колективног идентитета пресудно одређују њихов садржај и смисао и "оне који се с њим поистовећују, или се постављају изван њега". Запажајући да се друштвено изграђивање идентитета увек догађа у контексту који је означен односима моћи, предлаже се разликовање три облика и извора изградње идентитета:⁸

1) *Легитимирајући идентитет* који уведе доминантне друштвене институције како би оне прошириле доминацију у односу према друштвеним актерима. Други се контролишу захваљујући позицији која је стечена у подели друштвене моћи.

2) *Идентитет отпора* стварају субјекти који се налазе у обесправљеним условима; темељи се на начелима која су различита или супротна онима која прожимају друштвене институције.

3) *Пројектни идентитет* се везује за градњу новог идентитета који редефинише положај актера у друштву. Изградња новог идентитета означава акцију у циљу промене целокупне друштвене структуре. Као пример за ову врсту идентитета, М.Кастелс наводи феминизам у ситуацијама кад "изађе из ровова идентитета отпора" и права жена како би изазвао патријархализам,

⁶ Z. Golubović, исто, str. 56.

⁷ M. Haralambos, M. Holbron: *Sociologija*, Golden Marketing, Zagreb, str. 886.

⁸ M. Kastels, исто, str. 17.

патријархалну породицу и целу структуру продукције, репродукције полности и особености на којој су се историјски темељила друштва.

Идентитет је увек потребно посматрати у оквиру одређене контекстуалне равни. Сам по себи ниједан идентитет нема напредну или назадну вредност изван свог историјског контекста.

Сваки наведени тип идентитета доводи до различитог исхода у стварању друштва.

Легитимирајући идентитет *ствара цивилно друштво*, док идентитет отпора доводи до *стварања комуна и заједница*, као колективитета који се супротстављају неподношљивом угњетавању. Пројективни идентитет *ствара субјекте који желе да буду личности*.

Иако се слаже са Гиденсовим становиштем о изградњи идентитета у раздобљу "касне модерности", Кастелс уочава "да успон *умреженог друштва* доводи у питање процесе изградње идентитета током овог раздобља, те тако покреће нове облике друштвене промене". До тога долази зато што се умрежено друштво, за највећи дио појединаца и друштвених скупина, темељи на структуралном раздвајању локалног и глобалног... А за изграђивање интимности на основу поверења, потребна је редефиниција идентитета, потпуно аутономног у односу према умрежујућој логици преовлађујућих институција и организација.⁹

Последнице нових промена означиле су слабљење онога што Мануел Кастелс назива *легиимирајућим идентитетима*. Он констатује да су институције и организације, које су се у грађанском друштву изградиле око демократске државе и друштвеног уговора склопљеног између капитала и радне снаге, постале у највећем делу света празне љуштуре, чија је способност повезивана са стварним животом и вредностима у већини друштава све мања.

У новом свету, нарцистичком и хедонистичком друштву с преовлађујућим дионизијским обрасцима, скоро да и нема потребе за идентитетом (легиимирајућим). С друге стране, видљива је појава снажних *идентитета от-*

⁹ "У оваквим новим условима цивилна друштва се смањују и растачу, јер више не постоји континуитет између логике стварања моћи у глобалној мрежи и логике удруживања и заступања у специфичним друштвима и културама. Тада се потрага за смислом збива у обнављању одбрамбених идентитета око заједничких начела (К. Д.). Највећи део друштвеног деловања организује се супротстављањем између недефинисаних токова и одвојених идентитета. Што се тиче појаве пројектних идентитета, она се још увек догађа или се може догодити, у зависности од друштва. Но предлажем хипотезу да успостављање субјекта, која је у сржи друштвене промене, иде различитим путем од оног који смо познавали током модерног доба и касног модернитета, односно субјекти, ако, кад се изграде, више нису изграђени на основу цивилних друштава која су у процесу распадања, већ на продужењу заједничког отпора. – Док се у модерно доба (касно или рано) пројектни идентитет конституисао из цивилног друштва (као у случају социјализма на основу радничког покрета), у умреженом друштву пројектни идентитет, ако се уопште развије, израста из заједничког отпора. То је стварни смисао новог првенства идентитетних политика у умреженом друштву. Управо анализа процеса услова и исхода преображаја заједничког отпора у преображавајуће субјекте, подручје је за фабрику друштвене промене у информатичком добу." (Kastels, *исто*, стр. 21.)

пора, "који се уповавају у сигурност заједнице, не желећи бити однешени глобалним токовима и радикалним индивидуализмом. Такав идентитет се гради око традиционалних вредности као што су Бог, нација, породица, прибегавајући етничким знаковима и одбрани територије као средству које ће им осигурати затвореност њиховог табора" (Кастелс, *исто*, стр. 362). Територијални идентитет има за последицу развој локалне и регионалне управе чија улога постаје све важнија, како у смислу репрезентације, тако у смислу интервенције.

Нове *пројектне идентитете* М. Кастелс не доводи у везу са бившим идентитетима који су својствени грађанском друштву индустријског доба. Пројектни идентитети се развијају из садашњих идентитета отпора (глобализација, реструктуирање капитализма, култура стварне виртуелности, давање предности технологији, итд.). Наведене карактеристике означавају снаге око којих се ствара отпор заједнице, а око кога могу настати нови пројекти идентитета. "Отпор и пројекти су у супротности с доминантном логиком умреженог друштва приликом упуштања у дефанзивне борбе око три подручја друштвене структуре: *простора, времена, технологије*. Будућност идентитета је у изграђивању интереса, вредности и пројеката на темељу тржишног искуства. Они ће се опирати уништењу тако што ће на посебан начин повезивати природу, историју и културу. Идентитет обухвата ова подручја, али и географска и социоекономска обележја што код група ствара осећај блискости и доприноси остваривању заједничких интереса и циљева.

Dragan Koković
Faculty of Philosophy
Novi Sad

Summary

INTEGRATION PROCESSES, REGIONALISM AND KEEPING OF CULTURAL IDENTITY

Today cultural identity is most frequently mentioned in relation to cultural relativism, but also to the unpleasant processes that neglects origins, authenticity, home costumes and institutions in whole. On the other hand, we can ask how is it possible to have an attitude concerning the problem of culture, an attitude towards the concepts of freedom, universality, democracy, openness, cosmopolitanism, etc.

If we persistently pursue the criteria of cultural identity till its final, we will be able to conclude that every culture has its own truth. If a member of one culture only, can decide what is right and true, then we give up the possibility of simultaneous dialogue in advance, together with any kind of communication or co-operation. Then we usually say that cultures are unpredictable and hardly understandable among themselves. In other words, we have no right to judge something that lies out of the borders of our own culture. We cannot understand anybody or anything except ourselves. That fact brings us to the language of particularity ("home life") instead of universality.

Word “cultural” directs us to anthropologic and sociologic analysis and meaning of identity. Cultural identity represents the link of an individual and his identity with culture of society. From this follows the fact that cultural identity is built under particular cultural and historical circumstances under that also determinate growth and development of culture itself.

Discussions about cultural identity usually insist on respecting the right to be different, the “experience of difference”. These differences are usually understood statically, compered and classified in hierarchy lines, what provides us with stereotypic ethnic and cultural profile. That leads to closing and dogmatising the fruitful experience of difference. Many contemporary researches of cultural identity have in mind the cumulative impatience of subjects belonging to different cultures, recommending a search for similarities between them. They rightfully think that direction towards similarity seeking would bring us closer to realising fundaments of cultural differences and bringing together members of different cultural groups.

Key words: culture, cultural identity, pluralism, differences, cultural integration, cultural disintegration, multiculturalism, interculturalisam.